

1938: מדיניות חוץ, הקצנה פוליטית ואנטישמיות

דוד בנקיר

שנת 1938 הייתה נקודת מפנה בתחום המדיניות האנטישמית של המשטר הנאצי. משמעותיות במיוחד היו הגזירות הכלכליות של רישום הרכוש בחודש אפריל ורישום "העסקים היהודיים" בחודש יוני, שנועדו להאיץ את תהליך ה"אריזאציה". בפועל היה הדבר - חיסול אפשרויות הקיום הכלכלי של יהודים במדינה. באותה שנה פורסמו גם חוקים והוראות חדשים שפגעו במעמד היהודים, ביניהם חוק בדבר שינוי השמות בינואר וחוק שביטל את המעמד המשפטי הקודם של הקהילות בחודש מרס. נוסף על הפגיעה באמצעות החוק פרץ גל של אלימות: בחודש יוני הרסו הנאצים את בית הכנסת הגדול במינכן, באמצע החודש נערך גל מאסרים בכל הרייך, ובמחצית השנייה של אותו חודש התחוללו התפרעויות בברלין. כיצד יש להסביר את ההתפרצות של הגל האנטישמי המחודש לאחר שנתיים של רגיעה יחסית? חוזר משרד החוץ הגרמני מינואר 1939, קושר את המדיניות האנטישמית לאירועים הכלליים של אותה שנה, ואף הופך אותה לגורם במדיניות החוץ הגרמנית בשנת 1938. החוזר פותח בקביעה מפורשת:

"כנראה אין זה מקרה כי שנת 1938, שנת הגורל, לא זו בלבד שהביאה לידי הגשמה את המושג של גרמניה גדולה יותר, אלא גם קרבה באותה עת את השאלה היהודית לפתרונה. המדיניות הגרמנית כלפי היהודים הרי הייתה הן הסיבה והן התוצאה של מאורעות 1938. גידול ההשפעה היהודית והמנטליות היהודית המשחיתה בפוליטיקה, כלכלה ובתרבות, שיתקו את כוחו של העם הגרמני ואת רצון ההתחדשות שלו... ריפוי חולי זה בגוף הלאומי היה, אפוא, אחד התנאים המוקדמים העיקריים למאמץ העצום, שכפה ב - 1938 בניגוד לרצון העולם כולו, את גיבושו של הרייך הגרמני הגדול".
(השואה בתיעוד, עמ' 104).

במבט ראשון מעוררת קביעה זאת תמיהה. מה הוא הקשר בין ההקצנה במדיניות החוץ הגרמנית בשנת 1938, סיפוח אוסטריה והמשבר הבינלאומי סביב שאלת חבל הסודטים לבין השאלה היהודית? אך תעודה זו אינה יוצאת דופן. קשר סיבתי זה עולה גם בתעודות אחרות מאותה תקופה, וגם הן מציינות, שהמאבק ביהדות וההקצנה הפוליטית אינם שני תהליכים מקבילים, אלא הם עניינים הקשורים זה בזה בקשר בל יינתק. זו המסקנה העולה מדו"חות שחוברו במדור לענייני יהודים שבשירות הביטחון הגרמני, ס"ד. דו"ח אחד טוען, שבשנת 1938 הפכה הבעיה היהודית לבעיה הראשית של המדיניות העולמית, ובדו"ח

השנתי של שירות הביטחון לשנת 1938 נאמר ש"הגורם בעל ההשפעה הרבה ביותר בתחום מדיניות הפנים היו הצעדים שננקטו נגד היהדות."

היטלר קרא לשנת 1937 "שנת המודעות". כוונתו הייתה, שבשנה ההיא הוא הגיע להכרה שהזמן אינו פועל לטובתו ויהיה עליו ליזום מדיניות חדשה. אחד הגורמים היה כנראה המודעות שלו לכך שגרמניה שקעה במשבר כלכלי שאין ממנו מוצא אלא מלחמה. מאז המחצית השנייה של 1935 שוב החמיר מאזן התשלומים, בעיקר עקב הייבוא המוגבר של חומרי גלם לצורכי החימוש וייזום עבודות ציבוריות שלא אוזנו על ידי צמצום בתחומים אחרים של הכלכלה. היטלר הבין שגרמניה לא תוכל לעמוד במירוץ החימוש שהפסקתו הייתה בולמת את הגשמת העקרונות האידיאולוגיים שלו. היטלר אמנם החל במירוץ חימוש, אולם הואיל ומקורותיו היו מצומצמים בהשוואה לאלה שעמדו לרשות צרפת ובריטניה, הוא הבין שיפסיד במירוץ חימוש לטווח ארוך. מכאן בא הדחף לא לחכות יותר, לפעול מהר ולנצל את עליונותה הזמנית של גרמניה, להתפשט ולהשיג חומרי גלם על ידי ניצול המדינות השכנות. היטלר חש גם כי אין הוא יכול לחכות עוד, מכיוון שלא היה בטוח בתמיכתו של הציבור הגרמני, לטווח ארוך, בהגשמת המטרות האסטרטגיות של הנאציזם. בשנת 1937 הגיעה המפלגה הנאצית להתרחבות ארגונית אדירה וריכזה בידיה שליטה על כל תחומי החיים הציבוריים. אות וסימן לכך, שתהליך ההשתלטות הגיע לשיאו, היה ההצטרפות המחודשת של מיליוני אזרחים לשורות המפלגה. עם זאת, בניגוד למה שהצטייר על פני השטח כדינמיות פוליטית, דווקא עכשיו חששה ההנהגה מנתק בינה לבין האוכלוסייה ומירידה בפופולריות שלה. מכאן שאחת הסיבות למבצע הרחבת החברות במפלגה, שנערך בשנת 1937, היה, נוסף על גיוס דמי חבר לאחזקת המנגנון התופח, גם הרצון להגדיל את מספר האנשים שאפשר להביא למפגנים.

באזורים קתוליים תרם למתחים בחברה הגרמנית סכסוך עם הכנסייה הקתולית שפרץ בשנת 1937 עם פרסום האנציקליקה "בדאגה יוקדת" מטעם האפיפיור פיוס ה-11. החיכוכים סביב מעורבות המדינה בעניינים דתיים הולידו ניכור פוליטי אצל חלקים בציבור הקתולי, וניכור זה בא לידי ביטוי בהסתייגות מהשתתפות בתהלוכות ומבצעי התרמה. אפילו בחגיגות יום המפלגה פגה ההתלהבות הישנה, ודו"חות מפלגתיים מוסרים על קשיים לגייס משתתפים לחגיגות המסורתיות בנירנברג.

נראה אפוא, שחיסול האבטלה וחיזוק הדימוי העצמי באמצעות מדיניות חוץ תוקפנית לא היה בהם די כדי לשמור על הדינמיות הפוליטית של האוכלוסייה ולהעניק לה את הרצון להילחם למען המטרות הנאציות שטרם הוגשמו. יותר מההתייקרויות והמחסור בחומרי גלם, השפיע על המורל הציבורי הפחד מפני מלחמה. תרגילי הגיוס התכופים והמעורבות הגרמנית במלחמת האזרחים בספרד הגבירו בציבור את החששות מפני מלחמה אירופית חדשה.

תרמו לאווירה זו גם המתקפה היפנית על סין והחשש להתערבות ברית המועצות בסין שתגרור עמה תגובה גרמנית נגד המדינה הסובייטית.

האווירה הכללית השפיעה על המפלגה הנאצית בשני כיוונים סותרים. מצד אחד, התרופפות המשמעת והתחזקות תהליכים של התפרקות, ומצד שני התפרצות מחודשת של רדיקליזם מהפכני. היו מי שאיבדו את רוח הלחימה, והיו כאלה שדווקא בשל מציאות זאת ביקשו לפרוץ קדימה מהוויה של ניוון וסטגנציה פוליטיים. בנאומים שנשא לפני אנשי מפלגה הזהיר היטלר פעמים מספר שלא לדחוק את הקץ והבטיח להרחיב את "מרחב המחיה". אך עדיין היו מי שהאשימו אותו בבגידה בעקרונות הנאציים ואת גרינג במכירת המפלגה לגורמים שמרניים וחוגי הצבא.

בשל מהותו כתנועת המון לא יכול היה הנאציזם לשאת מציאות זו של ניכור בין הציבור לבין השלטון, והניסיון למנוע אותו עומד ברקע הגברת מסעות התעמולה שהחלו בסוף 1937. מאות פעולות הסברה נערכו בברלין, בחבל הריין, בווסטפליה ובשלזיה. בסכסוניה בלבד כונסו 1,350 מפגנים בתוך שבועיים. אולם נראה שהללו לא עזרו לשקם את ההתלהבות באוכלוסייה. הם רק הוסיפו לרוויה הפוליטית שהייתה קיימת בלאו הכי ולאדישות כלפי החיים הפוליטיים.

אין ספק שהדה-פוליטיזציה הזאת הפכה עם הזמן לעמוד התווך שקיים את הרייך השלישי. בזכותה זכה המשטר ליד חופשית בביצוע מדיניותו הרצחנית. בשלב זה, הדבר שעמד בראש מעייניה של ההנהגה הנאצית היה למנוע אדישות פוליטית ולהלהיב את הציבור למען הגשמת יעדיה של האידיאולוגיה הנאצית. בעיני ההנהגה התפרש חוסר הרצון של האוכלוסייה לשתף פעולה עמה כתוצר של התגברות השפעתם של הכוחות השמרניים שהיו שותפים לנאצים במערכת השלטונית. זאת הסיבה שלקראת סוף 1937 וראשית 1938 החליט היטלר להביא את היחסים עם החוגים השמרניים והצבא לידי משבר. עד אז התקיים שיווי משקל בין השותפים בשלטון הרייך השלישי - הכוחות האנטי-דמוקרטיים של חסידי המדינה הסמכותית מחד גיסא, והנאצים מאידך גיסא. ההנהגה הנאצית הבינה, שגופי הצבא והכלכלה אינם כשירים לבצע קווי מדיניות שנובעים מהמטרות האידיאולוגיות של הנאציזם, ויש לערוך בהם טיהורים נרחבים ולהעביר יותר סמכויות לס"ס ולמפלגה הנאצית.

בעיני הרדיקלים, התחזקות מחנה השמרנים עלולה הייתה להוביל לסטגנציה אידיאולוגית, ייצוב המשטר על פי הדגם הפשיסטי, ובסופו של דבר לקואליציה אפשרית של חוגי הצבא, בעלי ההון והכנסיות שהיו מסלקים את הנאצים מהשלטון. חששות אלה עולים בבירור מהדו"ח של שירות הביטחון הגרמני מינואר 1938. הדו"ח מציין שבחודשים האחרונים החלו מתגבשים שני מתנגדים עיקריים להשקפת העולם הנאצי-סוציאליסטית ולמדינה הנאצי-סוציאליסטית: הכנסיות והשמרנים. ההנהגה הנאצית והס"ס חששו שהכוחות הללו ייטלו מהמפלגה הנאצית ומארגוניה את השפעתה על האוכלוסייה. נוסף על כך האמין היטלר

תמיד, שהגשמת מדינות החוץ מחייבת קודם כול סדר בבית. גיוס החברה והכלכלה ליעדים הלאומיים, סילוק הגורמים למשבר אמון בין השלטון להמונים וסילוק אויבים פוטנציאליים. הוא חשש שמא תחזור על עצמה המציאות של 1918 שבה, כך האמין, העדר הרצון להילחם הוא שפורר את אחדות האומה והביא לתבוסת גרמניה.

ההיסטוריונים חלוקים בסוגיה, האם הדחף להתפשטות נבע מתוכנית מוכנה מראש או ממשטר כריזמטי שראה במאבק את מהות קיומו והיה חייב להוביל למלחמה. יהיה ההסבר אשר יהיה, אחת מתעודות המפתח להבנת התהליכים בתקופה זאת ("פרוטוקול הוסבר") מצביעה על הזיקה בין המציאות ברייך כפי שנתפסה על ידי היטלר לבין קבלת ההחלטות במדיניות חוץ. בולטת העובדה, כי הגורם האידיאולוגי הופך דומיננטי בשיקוליו והכרעותיו של היטלר. משום שהוא מפרש את המציאות ברייך כטבועה בחותם העקרונות, הוא רואה כמוצא היחיד את התחדשות התנופה בניהול מדיניות תוקפנית.

בישיבה שנערכה ב-5 בנובמבר 1937, ובה נכחו שר המלחמה, ראש המטה הגרמני, מפקד צי המלחמה, מפקד חיל האוויר ושר החוץ, התבטא היטלר בין השאר על הנחיצות לבלום את מה שהוא כינה "ירידת הגרמניות", שכן "במקום צמיחה קנתה לה שביתה עקרות שבעקבותיה בהכרח יתערער הסדר החברתי. זאת משום שרעיונות פוליטיים ואידיאולוגיים יעילים כל עוד הם משמשים בסיס למימוש הצרכים החיוניים של העם".

תעודה זאת משקפת ניסיון מצד היטלר לשכנע את שומעיו בדבר הדחיפות והצורך להחריף את מדיניות הפנים והחוץ. כאן ביטא היטלר לראשונה את מחויבותו למלחמה, לסיפוח אוסטריה ולחיסול צ'כוסלובקיה.

ביטוי מעשי למדיניות ה"בריחה קדימה", כדי למנוע שקיעה רעיונית וחינוש התנופה, היה סילוק בכירי הימין השמרני מעמדות מפתח בממשל. לשם כך נוצלו שערוריות בחיי האישות של שר המלחמה וראש מטה הצבא לסילוקם. עמם הועברו מתפקידם 46 אלופים; 14 מהם הוצאו לגמלאות.

בסוף נובמבר 1938 הורחק שר הכלכלה היאלמר שאכט, ובמקומו מונה גרינג לממלא מקום שר הכלכלה. כך הועברה לידי המפלגה הנאצית שליטה במכלול סמכויות כלכליות חשובות ביותר, וכך גם נפתח עידן חדש בכלכלת החימוש, על מנת להשיג את יעדי "תוכנית 4 השנים". מעורבותו של היטלר גברה עם התמנותו למפקד עליון של הכוחות המזוינים. המתקפה הושלמה עם הנאציפיקציה של משרד החוץ: החלפתו של פון ניראט בריבנטרופ כשר החוץ, ביטול מינויים של שגרירי האסכולה הדיפלומטית הישנה, פון האסל ברומא, דירקן בטוקיו ופון פאפן בווינה.

מהלכים אלה באו להכין את המתקפה במדיניות החוץ. עד 1938 נהג היטלר בערמומיות תוך ניצול חולשות יריביו, וכל הפרה של הסכם וורסאי לוותה בהצהרות על רצונו בשלום. מטרת מדיניות החוץ עד אז היה להעניק חיפוי דיפלומטי למשטר החדש ולמדיניות החימוש

ולהבטיח דעת קהל בינלאומית אוהדת למשטר החדש. כך היה למשל כשהפר את ההגבלות על החימוש והכנסת הצבא לחבל הריין. כעת הוא הפך חסר סבלנות. עוד במשך 1937 לחץ גרינג להגיע לאיחוד כלכלי עם אוסטריה, אך כעת בשלה השעה. יוזמתו הראשונה של היטלר הייתה סיפוח אוסטריה. מייד לאחר מכן יגיע תורה של צ'כוסלובקיה.

צ'כוסלובקיה נחשבה בעיני גרמניה הנאצית לאיום בשל קרבתה למרכזי תעשייה גרמניים והברית שכרתה עם צרפת. נוסף על כך עוררו בוהמיה ומורביה המתועשות את תיאבונם של הנאצים. היטלר ניצל את העובדה שבצ'כוסלובקיה חיו יותר משלושה מיליוני גרמנים, רובם במחוז הסודטים שגבל עם גרמניה. עם עליית הנאצים לשלטון גברו תביעות הגרמנים הללו לאוטונומיה מלאה. בשנת 1938, במסגרת האצת המדיניות התוקפנית שלו, צפה היטלר מלחמת בזק שתעמיד את המעצמות מול עובדה מוגמרת. במשך חודשי הקיץ ניהל היטלר מלחמה פסיכולוגית; הוא האשים את הצ'כים בפגיעות כביכול בגרמנים בסודטים במטרה להביא ללחץ של המעצמות על צ'כוסלובקיה לוותר לתביעות הגרמניות. במידה זוו תסרב, תהיה להם עילה להתנער ממחויבותם כלפיה. ואכן כך היה, ובריטניה הסכימה לסיפוח הסודטים בתנאי שהדבר ייעשה בדרכי שלום.

בהקשר מקיף זה, שבו חלה הקצנה במדיניות הפנים והחוץ גם יחד, יש להבין גם את ההקצנה במדיניות האנטישמית בשנת 1938. לשם כך עלינו להכיר את דפוסי החשיבה של היטלר ואת האנטישמיות כגורם המשפיע על תפיסת המציאות שלו. היטלר פירש כל התפתחות בגרמניה ומחוצה לה כהתמודדות מתמדת עם האויב היהודי. מכאן, שאת השקיעה של התנופה המהפכנית, אובדן המתח הרעיוני והשתלטות הלכי רוח שמרניים הוא פירש על פי דפוס זה. בעיניו, המציאות בגרמניה לא הייתה אלא פועל יוצא מפעילות יהודית המנוונת את האורגניזם הלאומי, ולפיכך יש להילחם בפעילות זו בכוח העוצמה.

מקור: בשביל הזיכרון, 30, 1998, עמ' 4-8.